

การพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ ยิ่งใหญ่ด้วยศาสตร์พระราชา

สมศักดิ์ วานิชยาภรณ์

คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์
E-mail: somsakball@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้นำเสนอ การวิเคราะห์แนวคิดและความหมายศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดศาสตร์พระราชาในการสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินนโยบายและแผนของรัฐบาล โดยเฉพาะกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่เริ่มแรกโครงการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) จนถึงปัจจุบันยังประสบปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาจากเกษตรกรแบบดั้งเดิมสู่เกษตรกรยุคใหม่ ทั้งขาดการส่งเสริมและพัฒนาความรู้รวมทั้งการประยุกต์ศาสตร์พระราชาให้แก่เกษตรกรยุคใหม่ยังไม่ทั่วถึง โดยหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่มีความเข้าใจว่า ศาสตร์พระราชา เป็นเรื่องเกี่ยวกับมิติหลักการทรงงาน มิติเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งแท้จริงแล้วศาสตร์พระราชา คือศาสตร์แห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ยังสามารถเรียนรู้และประยุกต์ได้อีกหลายมิติ ทำให้ไม่ได้ขับเคลื่อนแนวคิดและประยุกต์ศาสตร์พระราชาในด้านอื่นๆอย่างครอบคลุมและทั่วถึง ถ้าองค์การและบุคลากรต่างๆสามารถเรียนรู้และสามารถประยุกต์ตลอดจนถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ในการนำศาสตร์พระราชามาใช้ในการแก้ปัญหาและอุปสรรคทางการเกษตร ผลลัพธ์สุดท้ายจะทำให้การสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) สามารถดำรงชีวิตให้อยู่ดีมีสุขได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : ศาสตร์พระราชา เกษตรกรยุคใหม่ เศรษฐกิจพอเพียง

Thai Smart Farmers Development under The King's Philosophy

Somsak Wanitchayaporn

Faculty of Public Administration. Dhurakij Pundit University
E-mail: somsakball@yahoo.com

Abstract

This academic paper presents an analysis of the concepts and the meaning of the King's Philosophy of His Majesty King Bhumibol Adulyadej Borommanathbophit in order to drive the King's Philosophy concepts in creating and developing Thai smart farmers. The study found that the implementation of government policies and plans, especially the Ministry of Agriculture and Cooperatives, from the beginning of the Smart Farmers Development Project to the present, still faces problems and obstacles in the development from traditional farmers to Smart Farmers. Both lack of promotion and development of knowledge, as well as the application of the King's Philosophy to Smart Farmers is not yet comprehensive. Which most government agencies and other related agencies understand that Royal science is a matter concerning the dimension of His Majesty's principles Dimension of agriculture, New Theory and Sufficiency Economy. In truth, the science of the king is the science of sustainable development which can still be learned and applied in many other dimensions. Causing not

to drive the concepts and applied the King's Philosophy in other areas in a comprehensive and thorough way. If organizations and personnel can learn and apply, as well as transfer knowledge and experience in applying the royal science to solve agricultural problems and obstacles. The end result will enable the creation and development of Thai smart farmers to live a sustainable life.

Keywords: The King's Philosophy Smart Farmers Sufficiency Economy

1. บทนำ

รายงานประชากรโลกฉบับปี 2560 จากองค์การสหประชาชาติ (UN) ระบุตัวเลขจำนวนประชากรโลกมีสูงถึงประมาณ 7.6 พันล้านคน ซึ่งในช่วง 12 ปีที่ผ่านมา ประชากรโลกเพิ่มขึ้นถึง 1 พันล้านคน หรือโดยเฉลี่ยเพิ่มขึ้น 83 ล้านคนในทุกๆ 1 ปี และ UN ยังคาดการณ์อีกว่า ประชากรโลกจะพุ่งเป็น 9,800 ล้านคนในปี 2593 โดยที่ประชากรอินเดียจะแซงหน้าจีนไปอีก 4 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2567) (นิตยสาร SME Thailand, 2561:35) สิ่งเหล่านี้ทำให้นานาประเทศหันกลับมามองเรื่องการพัฒนาด้านการเกษตรที่จะกลายเป็นอนาคตไฮดรารชี่ที่ 21 ซึ่งเกษตรกรรม เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม จะอาศัยซึ่งกันและกันอย่างผสมกลมกลืน (ธีรเกียรติ์ เกิดเจริญ, 2558) การทำเกษตรแบบดั้งเดิมกำลังจะเลือนหายไป ในศตวรรษที่ 21 นี้ในอนาคตงานด้านการเกษตรจะถูกกระทำโดยหุ่นยนต์ทั้งหมด เกษตรกรอาจไม่จำเป็นต้องวางแผนการผลิตอีกต่อไป เพราะปัญญาประดิษฐ์จะวิเคราะห์ข้อมูลในอดีต และออกแบบแนวทางการผลิตที่มีโอกาสทำกำไรสูงที่สุดให้โดยอัตโนมัติ ในอนาคตเกษตรกรและผู้ประกอบการในภาคการเกษตรจะต้องมีความสามารถในการเอาตัวรอดภายใต้สภาวะที่มีการพลิกผันทางเทคโนโลยีอยู่ตลอดเวลา ต้องให้ความสนใจเกี่ยวกับเทคโนโลยีใหม่ๆ และไม่ยึดติดกับศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งเป็นการเฉพาะ (สิริวัฒน์ สาครวาสี, 2562:246) สำหรับประเทศไทยแนวคิดเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) ได้เริ่มบรรจุเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาการเกษตร ซึ่งมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักยังได้น้อมนำศาสตร์พระราชาคือ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในแผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 9-11 ผลจากการพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ในระยะเวลาต่อมาการกำหนดกรอบแนวคิดและทิศทางพัฒนาของแผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ได้เน้นความต่อเนื่องกับแผนพัฒนา ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนา เกษตรกรให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาอย่างสมดุล มีการรวมกลุ่มเป็นสถาบันเกษตรกรในชุมชนต่าง ๆ เพื่อผลักดัน ให้สามารถดำเนินงานในรูปแบบของธุรกิจเกษตรที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยน้อมนำศาสตร์พระราชาคือหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ มาขยายผลและประยุกต์ใช้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาการเกษตรในระยะต่อไป ถือเป็นก้าวสำคัญของการพัฒนาประเทศจากวิถีการทำเกษตรแบบดั้งเดิม ไปสู่การบริหารจัดการการเกษตรแบบสมัยใหม่ โดยอาศัยเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาสนับสนุนการผลิตสินค้าเกษตร ซึ่งถือเป็นการขับเคลื่อนในช่วง 5 ปีแรก (พ.ศ. 2560-2564) ของยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) ที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) และการพัฒนาประเทศไทยด้วยนโยบายไทยแลนด์ 4.0 (แผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) จากข้อมูลที่ได้กล่าวถึงข้างต้นทำให้ผู้เขียนมีความสนใจนำเสนอบทความวิชาการเรื่อง การพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) ยิ่งใหญ่ด้วยศาสตร์พระราชาคือ

สำหรับบทความวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิด กระบวนการพัฒนา รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคของเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) ในประเทศไทย 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและความหมายศาสตร์พระราชาคือหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร และ 3) เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดศาสตร์พระราชาคือหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในการสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) ให้อยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืน

2. แนวคิดและกระบวนการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers)

2.1 ความเป็นมาและความหมายของเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers)

คำว่า **Smart Farmers** ถูกนำไปใช้เรียกเป็นภาษาไทยหลากหลายคำ เช่น เกษตรกรยุคใหม่ เกษตรกรรุ่นใหม่ เกษตรกรคุณภาพ เกษตรกรอัจฉริยะ เกษตรกรปราดเปรื่อง ผู้ประกอบการทางการเกษตรสมัยใหม่ เป็นต้น ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน ผู้เขียนขอใช้คำเรียก Smart Farmers ที่กล่าวถึงในบทความนี้ว่า เกษตรกรยุคใหม่

สำหรับความเป็นมาของเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) เริ่มขึ้นจากคณะกรรมการนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ได้จัดทำแผนการพัฒนา การเกษตรของประเทศไทย ตามบทบัญญัติของพระราชบัญญัติเศรษฐกิจ การเกษตร พ.ศ. 2522 ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ทั้งนี้ ได้กำหนดกระบวนการขับเคลื่อนแผนสู่การปฏิบัติ เพื่อเป็นกลไกสำคัญที่จะนำแผนพัฒนาการเกษตรของประเทศไปสู่การปฏิบัติ ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของแผน โครงการพัฒนาเกษตรกรสู่เกษตรกรปราดเปรื่อง (Smart Farmer) เป็นโครงการหนึ่ง ในยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกษตรกรมีความสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีภูมิคุ้มกันพร้อมรับความเสี่ยงด้านการผลิต การตลาด และมีการกระจายรายได้ที่ทั่วถึง มีความสามารถในการผลิตและการตลาด (ฤทัยชนก จริงจิตร, 2556 : ออนไลน์) อย่างไรก็ตามคำว่า “เกษตรกรยุคใหม่” เป็นคำที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐบาลและส่วนราชการรวมทั้งภาคเอกชน นำมาใช้เพื่อเรียกเกษตรกรที่เข้ารับการอบรมภายใต้หลักสูตรและโครงการต่างๆที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างและเปิดโอกาสให้คนเข้าสู่อาชีพการเกษตร หรือพัฒนาทักษะอาชีพการเกษตรที่มีอยู่แล้วให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (ภาณี บุญยเกื้อกุล, 2560 : 8) โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้เสนอแนวคิดในทางปฏิบัติว่า เกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmer) หมายถึง เกษตรกรที่มีความรู้อย่างถ่องแท้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมมีความคิดในการวางแผนเป็นเลิศ โดยเฉพาะการรู้ถึงอุปสงค์ของ ตลาดและเตรียมการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการรวมทั้งความสามารถในเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต นอกจากนี้ยังมีความสามารถในการแก้ปัญหาได้ รวดเร็ว โดยการวิเคราะห์ข้อมูลรอบด้านเป็นองค์ประกอบในการตัดสินใจที่ตั้งอยู่บนหลักการและเหตุผล ตลอดจนรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการเกษตร อาทิเพื่อตอบรับกับสถานการณ์ด้านแรงงานที่ขาดแคลน (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2561: ออนไลน์)

2.2 กลไกการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers)

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบในการพัฒนาภาคการเกษตร ได้ขับเคลื่อนการพัฒนาบุคลากรทางการเกษตรอย่างต่อเนื่อง เพื่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรสำหรับนโยบายในการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีการกำหนดแนวทางการพัฒนา ไว้ในแผนพัฒนาการเกษตร ซึ่งในปัจจุบันแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) กำหนดแนวทางการสร้างและพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่เข้าสู่ภาคการเกษตร ดังนี้(แผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)) (1) การส่งเสริมองค์ความรู้ ด้วยการร่วมมือกับสถาบันการศึกษาที่มีหลักสูตรด้านการเกษตร ถ่ายทอดความรู้ ในด้านการผลิตด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ด้านการบริหารธุรกิจ ด้านการตลาด (2) การเข้าถึงแหล่งสินเชื่อเพื่อการเกษตรให้กับเยาวชนรุ่นใหม่ ทายาทเกษตรกร หรือบุคคลทั่วไป ที่มีความมุ่งมั่นจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม (3) การสนับสนุนทุนเพื่อการประกอบธุรกิจการเกษตร (4) การจัดสรรที่ดินให้กับเกษตรกรรุ่นใหม่ (5) การส่งเสริมให้เกษตรกรรุ่นใหม่นำความรู้ทางการเกษตรไปถ่ายทอดและพัฒนาชุมชน (6) การสนับสนุนทุนการศึกษาสำหรับเยาวชนรุ่นใหม่หรือบุตรหลานเกษตรกรที่ต้องการศึกษาต่อ ด้านการเกษตรเพื่อสืบต่ออาชีพเกษตรกรรมของครอบครัว (7) การสนับสนุนทุนเพื่อประกอบอาชีพธุรกิจการเกษตรและที่ดินให้กับเกษตรกรรุ่นใหม่ (8) การสร้างแรงจูงใจและความภาคภูมิใจในการสืบต่ออาชีพเกษตรกรรม โดยการคัดเลือก เกษตรกรดีเด่น การสร้างต้นแบบเกษตรกรรุ่นใหม่ที่ประสบความสำเร็จและเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้กับ คนรุ่นใหม่รับรู้ และปลูกฝังค่านิยมการทำการเกษตรโดยบรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอนทั้งภาคทฤษฎี และการปฏิบัติ ตลอดจนการทัศนศึกษาดูงานในศูนย์การเรียนรู้ (9) การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรรุ่นใหม่เป็นยุวสหกรณ์และยุวเกษตรกร สำหรับการคัดกรองเกษตรกรที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการเป็นเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmer) นั้น คณะกรรมการขับเคลื่อนนโยบาย Smart Farmer และ Smart Officer กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณา 2 ประเด็นหลัก คือ รายได้ของครัวเรือนเกษตรกรไม่ต่ำกว่า 180,000 บาท/ครัวเรือน/ปี และมีคุณสมบัติพื้นฐาน 6 ข้อ ได้แก่ 1.มีความรู้ในเรื่องที่ทำอยู่ 2.มีข้อมูลประกอบการตัดสินใจ 3.มีการบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด 4.มีความตระหนักถึงคุณภาพสินค้าและความปลอดภัยของผู้บริโภค 5.มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม/สังคม และ 6.มีความภูมิใจในความเป็นเกษตรกร

จากข้อมูลการดำเนินการโครงการที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าประเทศไทยมีความพยายามในการนำนโยบายการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่มาใช้แก้ไขปัญหเกษตรกร อย่างไรก็ตามนโยบายดังกล่าวยังไม่บรรลุผล ตามเป้าหมายที่วางไว้ เนื่องจากยังมีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานอีกหลายประการ

2.3 ปัญหาและอุปสรรคของเกษตรกรยุคใหม่ในประเทศไทย จากรายงานการศึกษามีข้อค้นพบว่าเกษตรกรยุคใหม่ยังคงมีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน สรุปเป็นประเด็นสำคัญ ดังนี้ (สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2562: 11-12)

1. ด้านบุคคล เกษตรกรยุคใหม่บางส่วนยังขาดความรู้และทักษะในด้านการผลิต และการตลาด การจัดทำแผนธุรกิจ ความรู้ด้านคอมพิวเตอร์ การใช้อินเทอร์เน็ต การใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรม ขาดความมุ่งมั่นตั้งใจจริงที่จะทำการเกษตร ตลอดจนขาดการรวมกลุ่มอย่างเข้มแข็ง การเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่าง เกษตรกรยุคใหม่ด้วยกันไม่มีความต่อเนื่อง ทำให้ไม่มีพลังในการจัดการผลผลิต เกษตรกรบางส่วนไม่สามารถนำความรู้ที่ได้รับหลังจากการอบรมไปใช้ประโยชน์ เนื่องจากขาดแคลนวัตถุดิบไปใช้ในการดำเนินการ **2. ด้านที่ดิน** โดยที่ดินที่เกษตรกรยุคใหม่ได้รับตามโครงการสร้างและพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ พบว่ายังคงมีปัญหาด้านพื้นที่โดยมีจำนวนพื้นที่รองรับจำกัด และสภาพที่ดินไม่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร เช่น มีสภาพลาดชัน มีน้ำท่วมขัง สภาพความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ทำให้ไม่สามารถใช้ที่ดินได้ เต็มศักยภาพ รวมถึงการพัฒนานำโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นยังไม่ครอบคลุมเช่น น้ำ ไฟฟ้า และถนน ทำให้ เกษตรกรต้องนำน้ำประปามาใช้ในการทำการเกษตร หรือใช้น้ำมันเป็นเชื้อเพลิงในการสูบน้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น **3. ด้านการตลาด** พบว่าเกษตรกรยุคใหม่ไม่มีตลาดที่แน่นอน เพื่อรองรับผลผลิต โดยเกษตรกรนำ ผลผลิตไปจำหน่ายเอง โดยส่วนใหญ่เป็นตลาดในชุมชน หรือในบางพื้นที่มีพ่อค้ามารับซื้อ แต่มักถูกกดราคา ทำให้ได้รับราคาที่ไม่เหมาะสมในขณะที่ มีเกษตรกรยุคใหม่เฉพาะบางกลุ่มที่พบว่า มีอุปสรรคในเรื่องของการตลาด เช่น กลุ่มที่ทำการผลิตแบบเชิงเดี่ยว หรือกลุ่มที่ทำการผลิตแบบเชิงเดี่ยวและได้พยายามปรับไร่ไร่ให้เกิดความหลากหลาย โดยเป็นประเด็นเรื่องราคาผลผลิตที่ถูกกำหนดโดยโรงสีข้าวและพ่อค้าคนกลาง และขาดช่องทางการตลาดที่หลากหลายในการจำหน่ายผลผลิต **4. ด้านเงินทุน** จากตัวอย่างของเกษตรกรยุคใหม่ที่ทดลองการเข้าทำประโยชน์ชั่วคราวตาม โครงการสร้างและพัฒนาเกษตรกร พบว่าเกษตรกรยุคใหม่ขาดการสนับสนุนเงินทุนหรือเงินกู้ และประสบปัญหาด้านการใช้จ่ายโดยเฉพาะในช่วงแรกที่เข้าทดลองทำประโยชน์ ซึ่งยังมีรายได้ไม่แน่นอน ส่งผลให้ เกษตรกรต้องออกไปประกอบรายได้นอกภาคการเกษตร ทั้งนี้ เกษตรกรยุคใหม่มีความคาดหวังให้หน่วยงานภาครัฐสนับสนุนเงินทุนในช่วงเริ่มต้นทำการเกษตร รวมทั้งหาแหล่งสินเชื่อรายบุคคลที่มีดอกเบี้ยต่ำ และมีระยะเวลาในการผ่อนชำระหนี้ยาว โดยแหล่งเงินทุนเป็นเรื่องสำคัญที่คนรุ่นใหม่ต้องการให้ภาครัฐสนับสนุนมากที่สุด รองลงไปคือ องค์กรความรู้ การเข้าถึงที่ดิน และราคาตามลำดับ

5. ด้านนโยบาย เกษตรกรยุคใหม่เห็นว่าโครงการของภาครัฐไม่ตอบสนองความต้องการของเกษตรกร เนื่องจากเป็นนโยบายหรือการสั่งการที่มาจากกระดบบบนลงล่าง ทำให้เกษตรกรยุคใหม่ไม่ได้มีส่วนร่วม นำเสนอความต้องการที่แท้จริง เนื่องจากเกษตรกรยุคใหม่มีความหลากหลายซึ่งมีคุณลักษณะและความต้องการสนับสนุนแตกต่างกัน

3. การวิเคราะห์แนวคิดและความหมายศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร

3.1 แนวคิดและความหมายศาสตร์พระราชา

ในการศึกษาแนวคิดและความหมายของศาสตร์พระราชา พบว่ามีความหมายกว้างขวางมาก โดยครอบคลุมทั้งแนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติในภาคส่วนต่างๆที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร แต่คนส่วนใหญ่ยังคิดว่าศาสตร์พระราชาคือ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ ดังนั้นในบทความนี้จะจึงรวบรวมและวิเคราะห์แนวคิดและความหมายศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ดังนี้

คำว่า “ศาสตร์พระราชา” เป็นคำที่มีการใช้กันแพร่หลายเมื่อไม่นานมานี้ ประมาณ 4-5 ปี ที่ผ่านมา จากการสืบค้นที่มาของคำว่า “ศาสตร์พระราชา” โดยการพิจารณาข้อมูล พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงพระราชทานพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 ถึงปี พ.ศ. 2556 นับเวลาประมาณ 41 ปี พบว่า ปี พ.ศ. 2525 ทรงมีพระราชดำรัสครั้งแรกเกี่ยวกับศาสตร์พระราชา (สำนักกรรมการธิการ 1 สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560: 6) อย่างไรก็ตามคำคำนี้ถือว่าเป็นคำที่มีความเหมาะสมกับการนำมาใช้ให้มีความหมายในกิจทั้งหลายที่

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงงานเพื่อพสกนิกรชาวไทย นับตั้งแต่พระองค์ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทยเป็นต้นมา ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2559 ก่อนวันเวลาดังกล่าวแล้ว “ศาสตร์พระราชา” อาจมีใช้บ้างแต่เฉพาะหน่วยงาน หรือนักวิชาการที่ทำงานเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ซึ่งยังไม่แพร่หลาย สื่อสารมวลชน แต่หลังจากพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี และหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้น้อมนำ “ศาสตร์พระราชา” มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและบริหารประเทศ ในรายการ “ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ออกอากาศทางโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย คำว่า “ศาสตร์พระราชา” ก็แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น จากการสืบค้นหาความหมายคำว่า “ศาสตร์พระราชา” จากพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน และจากผู้เชี่ยวชาญที่มีชื่อเสียงระดับประเทศให้ความหมาย สรุปได้ดังต่อไปนี้

สำหรับความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ซึ่งไม่ได้กำหนดเป็นคำเต็มของคำว่า “ศาสตร์พระราชา” จึงได้ค้นหาแยกเป็น 3 คำ คือ คำว่า “ศาสตร์” คำว่า “พระ” และ คำว่า “ราชา” ซึ่งมีความหมายดังนี้
ศาสตร์ : น. ระเบียบวิชาความรู้ พระ : น. ใช้ประกอบหน้าคำอื่นแสดงความยกย่อง ราชา : น. พระเจ้าแผ่นดิน, พระมหากษัตริย์ รวมความหมายของพจนานุกรมจึงมีความหมายว่า “ระเบียบวิชาความรู้ของพระมหากษัตริย์”

หม่อมราชวงศ์คึกคัก ดิศกุล เลขาธิการมูลนิธิแม่ฟ้าหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นหนึ่งในผู้ที่ได้สัมผัสและริเริ่มนำองค์ความรู้ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ไปใช้และเกิดผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมได้ให้คำนิยามว่า “ศาสตร์พระราชา คือ การลงไปศึกษาเรียนรู้จากชุมชน ให้ชุมชน บอกว่าปัญหาคืออะไร ความต้องการของชาวบ้านคืออะไร พระเจ้าอยู่หัวทรงทำให้เห็นมาโดยตลอด...” นอกจากศาสตร์ พระราชาแล้ว ยังมีศาสตร์พระราชาอื่น ศาสตร์สมเด็จพระเจ้า ศาสตร์สมเด็จพระเทพฯ โดยมีพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงเป็น “ผู้นำ” ของศาสตร์ทุกศาสตร์ (ศูนย์ขับเคลื่อนศาสตร์พระราชาในสถานศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2560:9) ศาสตร์พระราชาจะเน้นการพัฒนาที่มุ่งสร้างความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ตลอดจนสร้างความสุขแบบยั่งยืนภายใต้หลัก 3 S ได้แก่ Survival (ความอยู่รอด) Sufficiency (ความพอเพียง) และ Sustainability (ความยั่งยืน) (สำนักกรมวิชาการ 1 สำนัก เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560: 32)

ศาสตราจารย์กิตติคุณ นายแพทย์เกษม วัฒนชัย องคมนตรี ได้กล่าวถึงคำว่าศาสตร์พระราชาไว้ว่า ศาสตร์แห่งการพัฒนาในสังคมไทย มีสามศาสตร์ คือ ศาสตร์ชาวบ้าน ศาสตร์สากล และศาสตร์พระราชา ศาสตร์อื่นที่สามประเทศอื่นไม่มี และได้พูดย่อ ๆ ว่า ศาสตร์พระราชา คือ โครงการตามพระราชดำริสี่พันกว่าโครงการ มีหมด การจัดการดิน การจัดการน้ำ การเกษตรกรแปรรูป พลังงานทางเลือก สิ่งแวดล้อมชุมชน การปลูกป่า ปลูกต้นไม้ ปลูกพืชผักสวนครัว โครงการ พระราชดำริมีทุกอย่าง (เกษม วัฒนชัย, 2558 : 14-15)

พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี กล่าวในรายการ “ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน” เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2559 โดยรัฐบาลได้น้อมนำศาสตร์พระราชามาบริหารประเทศ เพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยประชาชนทุกคนร่วมมือกันสานต่อพระราชปณิธาน ขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนว่า “ศาสตร์พระราชาของพระองค์ ได้แก่ พระราชดำริ คือ แนวคิดปรัชญา และพระราชดำรัส คือ คำสอน ตักเตือน ให้สติ พระราชกรณียกิจ คือ หลักการทรงงาน รวมทั้งพระราชจริยวัตรของพระองค์ คือ การประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี แก่พวงพสกนิกรชาวไทย ซึ่งจะยังคงอยู่คู่แผ่นดินไทยตลอดไป สามารถน้อมนำไปประยุกต์ได้ในทุกระดับ ตั้งแต่การประกอบกิจวัตรประจำวัน และสัมมาชีพของแต่ละบุคคล ไปจนถึงการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นแนวทางให้ทั้งรัฐบาลและข้าราชการทุกคนทั้งนี้ ศาสตร์พระราชายังได้รับการยกย่องในเวทีระดับโลกและสอดคล้องกับวาระของโลก คือ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ (SDGs 2030) คือ อีก 15 ปีข้างหน้า ได้แก่ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ที่พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยมากกว่า 40 ปี และได้รับการเชิดชูสูงสุดจากองค์การ สหประชาชาติ โดยนายโคฟี อันนัน เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ได้ทูลเกล้าฯถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ เนื่องจากเห็นว่าเป็นปรัชญาที่สามารถสร้างภูมิคุ้มกันในตนเองสู่ชุมชน สู้สังคมในวงกว้างขึ้นในที่สุด โดยองค์การสหประชาชาติสนับสนุนให้ประเทศต่างๆ ที่เป็นสมาชิกทั่วโลก ได้ยึดถือเป็นแนวทางสู่การพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน”

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.วิษณุ เครืองาม รองนายกรัฐมนตรี ได้ให้ความหมายศาสตร์พระราชา ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า “...องค์ความรู้สำคัญที่ทรงศึกษา สั่งสม พัฒนา เพื่อการพัฒนาประเทศให้ประชาชนอยู่ดีกินดีมีความสุข ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิจที่ทรงทำ คำที่ทรงแนะ/สอนจากพระราชประสงค์ 3 มิติ คือ มิติที่ 1 ศาสตร์แห่งการพัฒนา มิติที่ 2 ศาสตร์แห่งความประพฤติ การครองตนในสังคมอย่างสงบสุข มิติที่ 3 ศาสตร์แห่งการอยู่ร่วมกัน โปร่งดองและสงบสุข ซึ่งมีพื้นฐานมาจาก 3 ป. ได้แก่ ปฏิบัติ ปรีชา และปฏิเวธ...” (ปาฐกถาพิเศษ “ศาสตร์พระราชา ศาสตร์แห่งแผ่นดิน” ณ สถาบันพระปกเกล้า วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2560)

จากที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าศาสตร์พระราชา เป็นศัพท์ซึ่งปรากฏครั้งแรกเมื่อไร ไม่สามารถสรุปได้แน่นอน แต่มีหลักฐานชัดเจนว่า ศาสตราจารย์ นายแพทย์เกษม วัฒนชัย ได้กล่าวคำว่า “ศาสตร์พระราชา” ตั้งแต่ พ.ศ. 2557 และได้ให้ความหมายไว้กว้าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว และเลขาธิการมูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ม.ร.ว.ดิศนัดดา ดิศกุล ได้กล่าวถึงคำว่า “ศาสตร์พระราชา” และให้ความหมายไว้ก่อนปลายปี พ.ศ. 2559 สำหรับการให้ความหมายของคำว่า “ศาสตร์พระราชา” จากผู้เชี่ยวชาญที่มีชื่อเสียงระดับประเทศแต่ละท่าน ทุกท่านได้นำเอากิจทั้งหลาย รวมถึงการครองตนของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มาประกอบกันเพื่อกำหนดให้เป็นข้อความสั้นๆที่อธิบาย ให้ความหมายให้ครอบคลุมในสิ่งที่พระองค์ทรงทำมาทั้งหมด ซึ่งในความยากที่จะหาคำมาใช้ได้อย่างครอบคลุม ครบถ้วน เนื่องจากสิ่งที่ผู้รู้แต่ละท่านก็ได้มองเน้นไปในด้านต่างๆ ในมุมมองที่สนใจต่างกัน ส่วนความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ก็เป็นความหมายแบบทั่วไป แบบกว้างๆ ไม่ได้เป็นการเฉพาะใช้สำหรับกษัตริย์พระองค์ใด จึงไม่อาจนำมาอธิบายตามความหมายที่ต้องการ คือ สิ่งที่สามารถกำหนดความหมายของคำว่า “ศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร” ได้ เมื่อประมวลสิ่งต่างๆ ที่พระองค์ได้ทรงกระทำ รวมถึงความหมายจากผู้เชี่ยวชาญที่มีชื่อเสียงระดับประเทศที่ได้นำเสนอในตอนต้นแล้ว นำมาประกอบเป็นความหมายของคำว่า “ศาสตร์พระราชา” สำหรับการดำเนินงานเพื่อสืบสานศาสตร์พระราชา ในครั้งนี้ จึงได้ความหมายว่า ศาสตร์พระราชา หมายถึง บรรดาองค์ความรู้และภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ที่ได้พระราชทานผ่านวิธีการต่าง ๆ ด้วยความมุ่งหมายที่จะป้องกันหรือแก้ไขปัญหาเพื่อสร้างวิถี ชีวิตสังคมที่มีความปกติสุขให้แก่เหล่าพสกนิกรและมนุษยชาติทั้งปวง ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง สันติสุขและยั่งยืน (สำนักกรรมการธิการ 1 สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560: 9) และเมื่อถอดความหมายโดยละเอียดจะพบว่า 1) บรรดาองค์ความรู้ : องค์ความรู้ทุกอย่างของพระองค์ท่านที่พระราชทานให้แก่พสกนิกร ไม่แยกว่า สำคัญหรือไม่สำคัญเนื่องจากสิ่งที่พระองค์พระราชทานอาจเป็นความรู้ทุกอย่างก็ได้จึงไม่ได้ใช้คำว่า เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญแต่รวมเอาไว้ทั้งหมดที่พระองค์พระราชทานให้แก่พสกนิกร 2) ภูมิปัญญา : ความรู้ที่ได้มาและได้ผ่านการใช้จากประสบการณ์มาแล้ว 3) พระราชทานผ่านวิธีการต่างๆ : เป็นการรวมสิ่งที่พระองค์ทรงกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะ (1) การสอนในเรื่องต่าง ๆ (2) โครงการแก้ไขปัญหา การสร้างสิ่งประดิษฐ์ใหม่ คิดค้นนวัตกรรมใหม่ (3) การให้ ความยั่งยืนจากเกษตรทฤษฎีใหม่ หรือปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (4) ที่มีความปกติสุข : ทรงทุ่มเทการทำงานเพื่อให้สังคมไทยมีความเป็นอยู่อย่างปกติ มีความสุข ตามความเหมาะสมกับสถานะของแต่ละบุคคล (5) แก่เหล่าพสกนิกรและมนุษยชาติทั้งปวง : พสกนิกร ใช้แทนคำว่าปวงชนชาวไทย เพื่อให้ ครอบคลุมราษฎรของพระองค์ทุกกลุ่ม เนื่องจากพระองค์ไม่ได้ทรงป้องกันหรือแก้ไขปัญหาให้เพียงประชาชน ชาวไทย ซึ่งหมายถึงเพียงประชาชนที่มีสัญชาติไทยเท่านั้น แต่ใช้คำว่าพสกนิกร จะมีความหมายครอบคลุม ถึงบุคคลที่อาศัยภายใต้ร่มบรมโพธิสมภารโดยไม่เลือกว่ามีสัญชาติไทยหรือไม่ เช่น ชาวเขาที่ยังไม่ได้สัญชาติไทย พระองค์ก็ทรงได้พระราชทานการแก้ไขปัญหาให้โดยได้ส่งผลถึงมนุษยชาติ ทำให้ความมุ่งหมายของพระองค์ท่าน ขยายมากขึ้นสู่ชาวโลก (6) ดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคงสันติสุข และยั่งยืน : เป็นการให้สามารถดำรงชีพในชีวิตประจำวันได้อย่าง มั่นคง มีความสามัคคี โปร่งดอง สงบมีสันติ และยั่งยืน ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเน้นการสร้างความ มั่นคงในอาชีพ มีภูมิคุ้มกัน ทำให้เสมือนมีเกราะป้องกันภัย เมื่อมีสถานการณ์ที่ควบคุมไม่ได้เกิดขึ้น โดยไม่ได้เน้น หรือส่งเสริมความร่ำรวยมั่งคั่ง แต่ความมั่งคั่งก็อาจมีได้ตามสถานะของแต่ละคน (สำนักกรรมการธิการ 1 สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560: 9-10)

3.2 แนวทางการเรียนรู้ศาสตร์พระราชา

ในการเรียนรู้ศาสตร์พระราชาเพื่อทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องสำหรับสังคมไทยในทุกภาคส่วนที่จะน้อมนำศาสตร์พระราชาไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม การประกอบภารกิจ การพัฒนาประเทศเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขในอนาคตของสังคมไทย ซึ่งการเรียนรู้ศาสตร์พระราชาผู้เขียนขอสรุปและปรับปรุงว่าสามารถเรียนรู้ได้ 9 มิติ (สำนักกรรมการธิการ 1 สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560: 10-110) ได้แก่

- 1) มิติเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา

- 2) มิติหลักการทรงงาน 23 ข้อ
- 3) มิติภูมิสังคม โดยศึกษาผ่านศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 6 แห่งทั่วประเทศ
- 4) มิติการสร้างคนด้วยการศึกษาและการเรียนรู้
- 5) มิติหลัก 3 ป โดยศึกษาผ่านการปฏิบัติ ปรัชญา และปฏิเวธ
- 6) มิติพระราชกรณียกิจ พระราชดำริ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท
- 7) มิติพระราชจริยาวัตรเป็นต้นแบบ
- 8) มิติเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง
- 9) มิติเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (เช่น การจัดการน้ำ, การจัดการดิน, การจัดการป่าและสิ่งแวดล้อม)

3.3 การขับเคลื่อนแนวคิดศาสตร์พระราชาในการสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) ให้อยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาแนวทางการเรียนรู้ศาสตร์พระราชาจะพบว่ามิหลายมิติ ดังนั้นผู้เขียนขอแนะนำการขับเคลื่อนศาสตร์พระราชาเฉพาะมิติ มิติพระราชกรณียกิจ พระราชดำริ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท, มิติเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อใช้ในการอธิบายการขับเคลื่อนแนวคิดศาสตร์พระราชาในการสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) ให้อยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืน ดังนี้ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2563: ออนไลน์)

3.3.1 พระราชกรณียกิจ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท และโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงมีพระราชกรณียกิจ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท และโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตรที่หลากหลายและมีจำนวนมาก ในบทความนี้ผู้เขียนได้คัดเลือกที่เกี่ยวข้องบางส่วนกับการพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่ ดังนี้

แนวทางพระราชดำริในการพัฒนาการเกษตร

พระราชกรณียกิจในด้านการพัฒนาการเกษตร มิได้เป็นพระราชภารกิจ ที่ถูกกำหนดไว้ว่า “เป็นหน้าที่โดยตรงของพระมหากษัตริย์” แต่การที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงงานและทรงริเริ่มสร้างโครงการต่างๆ ในด้านการ พัฒนาเกษตรขึ้นมากมายโดยต่อเนื่อง ก่ออุปการประโยชน์แก่เกษตรกรและ สังคมไทยอย่างกว้างขวาง เป็นสิ่งสะท้อนความสนพระราชหฤทัยในกิจการนั้น เป็นพิเศษโดยมีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาเป็นตัวอย่างแก่เกษตรกรเพื่อนำผลไปทดลองปฏิบัติในพื้นที่อื่น งานพัฒนาด้านการเกษตรตามแนวพระราชดำริทุกงานทุกโครงการล้วนมีจุดมุ่งหมาย และพันธกิจร่วมกันอยู่ประการหนึ่ง คือ เป็นต้นแบบเพื่อการเรียนรู้ แก่หน่วยชุมชนพื้นที่อื่น โดยเฉพาะศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น ตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นแบบ เพื่อขยายผล และเรียนรู้สิ่งผิดสิ่งถูก

วิธีการพัฒนาการเกษตรตามแนวพระราชดำริ

การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรง เข้าพระทัยดีว่าคนไทยเป็นฝ่ายรับเทคโนโลยีมาใช้มากกว่าจะเป็นฝ่ายผลิตเทคโนโลยี ทรงคำนึงถึงความจำเป็นในการรับเทคโนโลยีที่ทันสมัยต่างๆ จากต่างชาติมาใช้ จึงทรงเตือนให้รู้จัก “เลือก” ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพ สังคมไทย

จากพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2522 สรุปลักษณะการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมได้ว่า ควรมีลักษณะประหยัด คุ่มค่า และง่าย ประชาชน ทั่วไปสามารถใช้ได้ "...เทคโนโลยีที่ดี ที่สมบูรณ์แบบ จึงควรสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ได้อย่างคุ่มค่า และมีความสูญเสียหรือความเสียหายเกิดขึ้นน้อยที่สุด แม้แต่สิ่งที่เป็นของเสียเป็นของเหลือทิ้งแล้ว ก็ควรจะได้ใช้เทคโนโลยีแปรสภาพให้เป็นของใช้ได้ เช่น ใช้ทำขยะ และมูลสัตว์ให้เป็นแก๊ส และปุ๋ย เป็นต้น โดยทางตรงข้ามเทคโนโลยีใดที่ใช้การได้ไม่คุ่มค่า ทำให้เกิดความสูญเสีย และ เสียหายได้มาก จัดว่าเป็นเทคโนโลยีที่บกพร่อง ไม่สมควรจะ นำมาใช้ไม่ว่าในกรณีใด ท่านทั้งหลายจะเป็นผู้ใช้เทคโนโลยี ในการสร้างสรรค์ต่างๆ เพื่อพิจารณาสภาพบ้านเมือง และฐานะ ความเป็นอยู่ของประชาชนต่อไป ควรหัดเป็นคนช่างคิดช่างสังเกตในการปฏิบัติงานของตนเอง นอกจากเทคโนโลยีที่ใหญ่โตระดับสูงสำหรับใช้ในงานใหญ่ ที่ต้องการผลมาก แล้วแต่ละคนควรจะคำนึงถึง และค้นคิดเทคโนโลยีอย่าง ง่ายๆ ควบคู่กันไป เพื่อช่วยให้งานการใช้ทุนรอนน้อยมีโอกาสนำมาใช้ได้โดยสะดวก และได้ผลด้วย..." อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวพระราชดำริในด้านการ

พัฒนาการเกษตรมีวิธีคิดหรือหลักการในการพิจารณาสิ่งต่างๆ อย่างเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน กล่าวคือสิ่งแต่ละสิ่งแต่ละปัญหาแต่ละปรากฏการณ์ ล้วนเกิดขึ้น ดำรงอยู่ ดำเนินไปงอกงามแปรเปลี่ยนหรือเสื่อมสลาย ก็ด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกัน และกันเกษตรกรรมก็เช่นเดียวกัน มิใช่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แต่เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติหรือระบบนิเวศ ฉะนั้นการพัฒนา การเกษตรหรือการแก้ปัญหาให้แก่เกษตรกร จึงต้องสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกันอยู่

3.3.2 เกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาการเกษตร

สำหรับเกษตรทฤษฎีใหม่นี้พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ได้ทรงทดลองครั้งแรกที่ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี บริเวณใกล้วัดมงคลชัยพัฒนา จนประสบความสำเร็จกลายเป็นต้นแบบแหล่งเรียนรู้ด้านการทำเกษตรแบบทฤษฎีใหม่แก่เกษตรกร โดยแนวคิดของทฤษฎีใหม่ คือ การบริหารจัดการที่ดิน และแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในรูปแบบใหม่ อันเป็นแนวทางในการช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่ ฝึกอบรมขนาดเล็กโดยเฉลี่ยประมาณ 10-15 ไร่ ที่มีสภาพแห้งแล้ง ขาดน้ำ และธาตุอาหารในดิน ให้มีสภาพที่สมบูรณ์ขึ้น จนสามารถนำไปทำประโยชน์ได้สูงสุด เพื่อให้พออยู่พอกินตลอดทั้งปี หลักการที่สำคัญของทฤษฎีใหม่ ได้แก่ (1) ต้องเป็นระบบการผลิตแบบพอเพียงที่เกษตรกร สามารถเลี้ยงตัวเองได้ในระดับที่ประหยัดก่อน (2) กำหนดให้ทุกครัวเรือนทำนา 5 ไร่ เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของชุมชน (3) ต้องมีน้ำเพื่อเพาะปลูกสำรองไว้ใช้ในฤดูแล้ง หรือระยะฝนทิ้งช่วงได้อย่างพอเพียง (4) เป็นการจัดแบ่งแปลงที่ดินเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสัดส่วนการบริหารพื้นที่ 30 : 30 : 30 : 10 ส่วนแรก 30 เปอร์เซ็นต์ ใช้เป็นพื้นที่ สำหรับขุดสระน้ำ ส่วนที่สอง 30 เปอร์เซ็นต์ ใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ส่วนที่สาม 30 เปอร์เซ็นต์ ใช้เป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ พืชสวน ไม้ยืนต้น ไม้ผล พืชสมุนไพร และผักสวนครัว ส่วนที่สี่ 10 เปอร์เซ็นต์ที่เหลือ ให้กันไว้เป็นบริเวณที่อยู่อาศัย สัดส่วนการบริหารพื้นที่นี้สามารถปรับใช้ได้ ตามความเหมาะสมกับพื้นที่และตามสภาพของที่ดิน ปริมาณน้ำฝน และสภาพแวดล้อม แนวคิดการพึ่งตนเองตามการทำเกษตรทฤษฎีใหม่แบ่งออกเป็น 3 ระดับ **ขั้นต้น**ให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ โดยการจัดสรรพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วนดังกล่าวข้างต้น เพื่อให้มีผลผลิต เพียงพอที่จะบริโภคภายในครัวเรือน **ขั้นกลาง** พัฒนาให้มีความสามารถพึ่งตนเองในระดับชุมชน เป็นการ เพิ่มการผลิตและ ทำให้มีสินค้าและบริการในท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น ด้วยการ นำเอาผลผลิตส่วนเกินในแต่ละ ครอบครัวมาร่วมกันในระดับชุมชน **ขั้นก้าวหน้า** โดยการพัฒนาชุมชนให้สามารถติดต่อสัมพันธ์กับระบบตลาดและเศรษฐกิจนอกหมู่บ้าน เพื่อจำหน่ายผลผลิตส่วนเกิน จัดหาทุน วิชาการ และแสวงหา ความรู้ทางเทคโนโลยี และทรัพยากรจากภายนอกเพื่อใช้ในกิจการของชุมชน พระองค์ทรงแนะนำ หลักการประยุกต์ใช้ทฤษฎีใหม่ว่า ทางราชการไม่ควรเข้าไป ให้ความช่วยเหลือมากเกินไป ควรเข้าไปช่วยในสิ่งที่ยากและต้องใช้ความรู้ทางวิชาการ ผู้ที่นำไปปฏิบัติ จะต้องไม่พึ่งพิง มีความเพียร และความอดทน ทฤษฎีใหม่เป็นเรื่องที่สามารถยืดหยุ่น โดยดัดแปลงการปฏิบัติ ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ได้ แนวความคิด “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 จากนั้นจึงได้มีพระราชดำรัสเรื่อง “ทฤษฎีใหม่” ในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติทางเกษตรกรรมอย่างเป็นรูปธรรมของ “เศรษฐกิจพอเพียง” มาเผยแพร่และได้พระราชทานอย่างต่อเนื่อง ทฤษฎีใหม่นี้ เป็นแนวพระราชดำริที่ได้รับการพิสูจน์และยอมรับกันอย่างกว้างขวางในหมู่ เกษตรกรไทยแล้วว่า พระราชดำริของพระองค์เกิดขึ้นด้วยพระอัจฉริยภาพสูงที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ อย่างแท้จริง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561:167-168) สำหรับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีใหม่หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ อาจพิจารณาจากองค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียง คือ หลัก 3 ห่วง 2 เงื่อนไขซึ่งประกอบด้วยหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี บนเงื่อนไขความรู้และคุณธรรม ได้ดังตารางที่ 1 (ธนะวา จิตต์สงวน, 2554 :240-241)

ตารางที่ 1 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการประยุกต์ใช้ในภาคการเกษตร

องค์ประกอบหลักของปรัชญา	การประยุกต์ใช้ในภาคการเกษตร
ความพอประมาณ	<ul style="list-style-type: none"> - จัดทรัพยากรดินและน้ำในไร่นาตลอดจนปัจจัยการผลิตอย่างเหมาะสมในกิจกรรมการผลิตพืชและสัตว์ชนิดต่างๆ - เข้าใจและยอมรับอัตภาพของตนเองในการสร้างขนาดไร่นาและการลงทุนด้านต่างๆ ที่ไม่มากไม่น้อยเกินไป - รู้จักควบคุมดุลของตนเองจากการใช้เวลาและเงิน ในระหว่างกิจกรรมทางเลือกต่างๆที่เกี่ยวข้องในชีวิต

องค์ประกอบหลักของปรัชญา	การประยุกต์ใช้ในภาคการเกษตร
	- เข้าวิถีประเพณี วัฒนธรรม กฎหมาย และเงื่อนไขต่างๆของชุมชนที่ต้องมีความสัมพันธ์ด้วย
การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว	- การกระจายการผลิตในไร่นาที่หลากหลาย เพื่อลดความเสี่ยงภัยตามธรรมชาติและทางเศรษฐกิจที่อาจเกิดขึ้น - เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มการผลิต แปรรูป การตลาด และออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน - เน้นแนวทางการป้องกันดีกว่าการแก้ไขในการทำเกษตรกรรม จากปัญหาโรคแมลงและความไม่แน่นอนของสภาพดินฟ้าอากาศที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ
ความรู้	- หมั่นค้นหาความรู้ จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อนบ้าน เข้าประชุม ฝึกอบรมกับภาครัฐ และเข้าถึงสื่อต่างๆอย่างเป็นประโยชน์ต่ออาชีพเกษตรกรรม และวิถีชีวิต
คุณธรรม	- ฝึกนิสัยให้เป็นผู้มีความอดทน ซื่อสัตย์ ประหยัด ไม่โลภเกินตัว ไม่หลงใหลในกระแสวัตถุนิยม ดำเนินชีวิตตามสายกลางตามวิถีวัฒนธรรมที่ดีของสังคมไทย

4. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่(Thai Smart Farmers)ให้สามารถประกอบอาชีพรวมทั้งสามารถสร้างความได้เปรียบในแข่งขันนำไปสู่การอยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืนสิ่งสำคัญนอกจากตัวเกษตรกรที่มีจิตใจมุ่งมั่นพร้อมที่จะเรียนรู้พัฒนาและปรับตัวก้าวสู่การเป็นเกษตรกรไทยยุคใหม่ (Thai Smart Farmers) หรือเกษตรกร4.0แล้วหน่วยงานภาครัฐโดยเฉพาะ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จะเป็นหน่วยงานหลักที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนแนวคิดเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาได้มีการส่งเสริมและเร่งขยายผลแนวคิดการทำเกษตรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีการบูรณาการดำเนินงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งต่างประเทศแต่ก็ยังมีอุปสรรคและอุปสรรคในการพัฒนาจากเกษตรกรแบบดั้งเดิมสู่เกษตรกรยุคใหม่ในประเทศไทย

ในการกำหนดนโยบายของรัฐบาลปัจจุบันที่มีแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นการเกษตร (พ.ศ.2561 - 2580) แผนย่อยเกษตรอัจฉริยะจะพบว่าแนวทางการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) ยังคงมุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการเกษตรในรูปแบบต่างๆ เทคโนโลยีดิจิทัลระบบข้อมูลสำหรับวางแผนการผลิต รวมทั้งองค์ความรู้ด้านการผลิตและการตลาด (แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นการเกษตร, 2562 :15) ซึ่งจะพบว่า การดำเนินนโยบายและแผนของรัฐบาลโดยเฉพาะกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่เริ่มแรกโครงการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) จนถึงปัจจุบัน ยังขาดการส่งเสริมและพัฒนาความรู้รวมทั้งการประยุกต์ศาสตร์พระราชาให้แก่เกษตรกรยุคใหม่ยังไม่ทั่วถึง โดยหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่มีความเข้าใจว่า ศาสตร์พระราชา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติหลักการทำงาน มิติเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งแท้จริงแล้วศาสตร์พระราชา คือศาสตร์แห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ยังสามารถเรียนรู้และประยุกต์ได้อีกหลายมิติ ทำให้ไม่ได้ขับเคลื่อนแนวคิดและประยุกต์ศาสตร์พระราชาในด้านอื่นๆอย่างครอบคลุมและทั่วถึง ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเกษตรกรยุคใหม่ (Smart Farmers) ควรจะต้องศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด และทบทวนการนำแนวคิดศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มาประยุกต์ใช้เพื่อเชื่อมโยงศาสตร์แห่งการพัฒนาทั้งสามศาสตร์ คือ ศาสตร์ชาวบ้านได้แก่ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศาสตร์สากลได้แก่ ศาสตร์สมัยใหม่จากโลกตะวันตกและตะวันออก และศาสตร์พระราชา โดยเฉพาะศาสตร์พระราชาเป็นศาสตร์ที่มีความหมายกว้างมากและลึกซึ้งครอบคลุมองค์ความรู้และภูมิปัญญาทั้งหมด รวมทั้งพระราชจริยวัตรและสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในที่สุดถ้าองค์การและบุคลากรต่างๆสามารถเรียนรู้จนเกิดความเข้าใจและสามารถประยุกต์ตลอดจนถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ในการนำศาสตร์พระราชามาใช้ในการแก้ปัญหาและอุปสรรคทางการเกษตร นอกจากนี้จะต้องตระหนักและนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังไม่ใช่กำหนดแต่เพียงนโยบายและแผนเพียงอย่างเดียวผลลัพธ์สุดท้ายจะทำให้การสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยยุคใหม่(Thai Smart Farmers) สามารถดำรงชีวิตให้อยู่ดีมีสุขได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมสหกรณ์. (2561). **โครงการพัฒนาเกษตรกรปราดเปรื่อง (Smart Farmer) ประจำปีงบประมาณ 2561.** ค้นเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2563 จาก <http://office.cpd.go.th/dacfg/images/Karn2561/Smart-Farmer-2018.pdf>
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2559). **แผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564).** ค้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2563 จาก <http://planning.dld.go.th/th/images/stories/section-5/2560/strategy02.pdf>
- กระทรวงศึกษาธิการ.(2560). **แนวทางการดำเนินงานโครงการสถานศึกษาน้อมนำศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน.** กรุงเทพฯ: ศูนย์ขับเคลื่อนศาสตร์พระราชานในสถานศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- เกษม วัฒนชัย.(2558). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับความเข้มแข็งของโรงเรียน.**กรุงเทพฯ: ธนัชากรพิมพ์.
- กองบรรณาธิการ นิตยสาร SME Thailand. (2561). **Coming of agriculture ฟาร์มเมอร์เปลี่ยนโลกธุรกิจ.**SME Thailand, 14 (160), 35-37.
- ภาณี บุญยเกื้อกุล.(2560).**รายงานการศึกษาส่วนบุคคล เรื่อง การพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่เพื่อสร้างความสามารถในการแข่งขันภาคเกษตร.** กรุงเทพฯ: สถาบันการต่างประเทศเทวะวงศ์วโรปการ กระทรวงการต่างประเทศ
- ฤทัยชนก จริงจิตร์. (2559). **เจาะลึก “Smart Farmer” แค่แนวคิดใหม่ หรือจะพลิกโฉมการเกษตรไทย.**ค้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2563 จาก <http://www.tpsoc.moc.go.th/sites/default/files/1074-img.pdf>
- ธันวา จิตต์สงวน. (2554). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับภาคการเกษตร ในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับสังคมไทย.** ฌัฎฐพงศ์ ทองภักดี บรรณาธิการ .กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียง สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วิษณุ เครืองาม. (2560). **ปาฐกถาพิเศษ.“ศาสตร์พระราชาศาสตร์แห่งแผ่นดิน”**
- สิริวัฒน์ สาครวาสี. (2562). **เกษตรกรรมแห่งอนาคต.** (พิมพ์ครั้งที่ 1). นนทบุรี: มิตรเกษมการตลาดและโฆษณา.
- สิตาวีร์ อีรวีรพท์. (2559). **สมาร์ทฟาร์ม (Smart Farm) การทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม.**ค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2563 จาก <https://library2.parliament.go.th/ebook/content-issue/2559/hi2559-093.pdf>
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม.(2561). **Smart Farmers เกษตรกรยุคใหม่ใส่ใจเทคโนโลยีและมีองค์ความรู้.**ค้นเมื่อวันที่ 1พฤษภาคม 2563 จากhttps://www.sme.go.th/upload/mod_download/download-20181005060126.pdf
- สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.(2562). **การสร้างและพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่.** ค้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2563 จาก https://library2.parliament.go.th/ejournal/content_af/2562/mar2562-5.pdf
- สำนักกรรมการ 1 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.(2560). **รายงานของคณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชาศาษา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ เรื่อง การขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชาศาษา เพื่อการปฏิรูปประเทศ.** กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักกรรมการ 1 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.(2560). **รายงานความคืบหน้าของคณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชาศาษา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ เรื่อง การขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชาศาษา.**กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561).**ศาสตร์กษัตริย์.** กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- _____.(2562). **แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นการเกษตร(พ.ศ.2561-2580).** กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.